

ROMA'DAN SOSYALİST TOPLUMA: HUKUKİ BİÇİMLER

MİRAS KALIR MI?

FROM ANCIENT ROME TO SOCIALIST SOCIETY: ARE THE LEGAL FORMS INHERITED?

Hakemli Makale
Şeyma SAĞDIÇ*

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	42
I. MARX VE WEBER: ROMA HUKUKUNUN FARKLI İFADELERİ.....	44
II. SOSYALİST TOPLUMDA HUKUKİ BİÇİMLERİN DURUMU	55
SONUÇ	62
KAYNAKÇA.....	63

DOI: 10.32957/hacettepehdf.541706

Makalenin Geliş Tarihi: 19.03.2019

Makalenin Kabul Tarihi: 26.03.2019

* Arş. Gör. İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı. E-Posta: seyma.sagdic@inonu.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8627-1060

ÖZ

Marx ve Weber arasında kurulan diyalog, her ikisinin tarihsel analizi ve bununla bağlantılı olarak modern kapitalist toplum değerlendirmeleri arasındaki farkın belirlenmesi ile şekillenir. Söz konusu fark, her ikisinin hukuku ele alma biçimlerinde de ortaya çıkar. Bu bağlamda iki düşünür arasındaki temel ayırmadan beslenen bu çalışma, Roma'daki hukuki biçimlerin modern burjuva toplumuna aktarımının nasıl gerçekleştiği ve bu aktarımın her iki toplumsal formasyonu nasıl ilişkili kıldığına dair saptamalarda bulunur. Çalışmada Roma hukukunun modern burjuva hukukuna mirasının, bir bütün halinde hukuku ve hukuki kavramları tarihsizleştirmeye ve ebedileştirmeye yol açmayacağı, aksi tutumun Weberci tarih anlayışının bir ürünü olacağı ortaya konulmaktadır. Bu tespitin ardından çalışmanın son bölümünde Roma hukuku ile mevcut hukuki biçimler arasındaki ilişkinin, sosyalist toplumda hukuk kurumunun geleceğine dair tartışmalarda nasıl gerçekleşeceği soruşturulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Roma hukuku, hukuki biçimler, Marksizm, tarihsel materyalizm, Weberci tarih anlayışı, sosyalist toplum.

ABSTRACT

The dialogue between Marx and Weber is shaped by the difference between their analysis of history and the modern capitalist societies. The difference arises in the way that the two approach the law as well. Originating from this fundamental difference between the two, this article determines how the transformation of Roman legal forms to modern bourgeois society occurred and how this transformation relates this two social forms to each other. In this study, it is suggested that the legacy of Roman law to modern bourgeois law will not mean to an endless history and eternalization of the law and its legal regulations and that the opposite attitude will be a product of Weberian understanding of history. After this determination in the last part of this article, it is questioned that relationship between Roman law and the existing legal forms will continue in the discussion of the future legal institution of socialist society.

Keywords: Roman Law, legal forms, Marxism, historical materialism, Weberian understanding of history, socialist society

GİRİŞ

Gordon Childe, Roma'nın insanlığın bilgi dağarcığına önemli herhangi bir bilimsel yaklaşım veya buluş katmadığını¹ ifade etmiş olsa da; Roma modern topluma “büyük” bir miras, hukukunu, bırakmıştır. Ancak bir toplumdan diğerine kalan bu

¹ CHILDE, Gordon, **Tarihte Neler Oldu?**, (çev. A. Şenel, M. Tunçay), 5. Baskı, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 280.

miras, önemli bir tartışmanın kaynağında yer alır. Zira bu miras ilişkisi hukukçunun kavrayışında:

“Belli tarihi şartlara uymak üzere biçimlendirilen bir sistem, sadece bu şartlara göğüs germekle kalmayıp, politik ve sosyal çevre tamamen değiştiği halde hayatiyetini günümüze kadar bile nasıl muhafaza etmektedir?”² sorusunu gündeme getirir.

Roma hukukuna dair bu temel sorudan yola çıkan hukukçu buradan devam ederek; Roma hukukunun güncelliğini, Roma toplumu ve hukukçularının çok değerli ve gelişmiş fikir dünyasına sahip olmaları veya modern kapitalist toplumlar gibi Roma toplumunun da kapitalist olduğu varsayımıyla açıklamaya girişir. Kapitalizmin varsayım olarak ele alındığı, hukukçuya hâkim olan bu genel yaklaşımın kökenleri Max Weber ve onun tarihsel bakış açısının ürünü olan çalışmalarda yer alır. “Roma özel hukuku ile modern üretim arasındaki ilişkide”³, Roma hukukunu modern kapitalist toplumun kuruluşu açısından esas belirleyici olarak kabul eden Weber, kendisinden sonra gelen Roma hukukçularının temel kaynaklarından biri olmuştur. Böylece Roma hukukunun diğer toplumlarla ilişkisine dair bir değerlendirmede, hâkim yaklaşım olan Weberci tarih anlayışı ve ona karşı geliştirilecek tarihin materyalist yorumu arasında bir tartışma kaçınılmaz olacaktır.

Bu çalışma, Weber’in düşüncelerinden beslenen Weberci tarih anlayışı ve onun karşısında konumlanan tarihsel materyalizm arasındaki tartışmayı temel alarak, hukuki biçimlerin toplumlar arasında aktarılması meselesini bir başka toplum yapısına taşımayı amaç edinmektedir. Bu toplum hiç şüphesiz sosyalist toplumdur. Böylece çalışmada temel amaç, Roma’dan kapitalist topluma miras kalan hukuki biçimleri sosyalist toplumdaki hukuk tartışmalarına taşımak ve bu iki dönemselleştirme arasında ilişki kurarak sosyalist toplumdaki hukukun konumuna dair akıl yürütmektir.

² VINOGRADOFF, Paul, **Ortaçağ Avrupasında Roma Hukuku**, (çev. F. Düzgören vd.), 1. Baskı, Göçebe Yayınları, İstanbul, 1997, s. 21.

³ MARX, Karl, **Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı**, (çev. S. Belli), 7. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 2011, s. 269.

İki bölüme ayrılan bu çalışma, ilk bölümde bir tespit ikinci bölümde ise bu tespitin başka bir örnekleme sorgulanmasını içerir. Buna göre ilk bölümde, Roma hukuki biçimlerinin günümüz hukuk sistemlerine miras kaldığını ve bu miras ilişkisinin tarihin Weberci ve materyalist yorumlarında farklı değerlendirilmelere karşılık geldiği belirlemeleri yer alır. İkinci bölümde ise sosyalist toplumda hukukun durumuna dair tartışmalar bu belirlemeler ile ele alınarak, sosyalist topluma hukuki biçimlerin miras olarak aktarılmasının imkânı soruşturulmaktadır.

I. MARX VE WEBER: ROMA HUKUKUNUN FARKLI İFADELERİ

Marx ve Weber arasında kurulan diyalog, her ikisinin tarih okuması ve bununla bağlantılı olarak modern kapitalist toplum değerlendirmeleri arasındaki farkın belirlenmesi ile şekillenir. Söz konusu fark, her ikisinin hukuku ele alma biçimlerinde de gözlemlenir. Böylece Marksist yöntemle ele alınan hukuki kavram ve kurumların, Weberci hukuksal bir analizden derin farklılıkları ihtiva edeceğini söylemek yeni bir tespit olmayacaktır.

Her iki düşünür arasındaki tarih okumasının farklılığı Roma hukukuna ilişkin kavrayışta da ortaya çıkar. Roma hukuku kavram ve kurumlarının modern burjuva hukuk sistemi içinde yer alması bakımından Marksist ve Weberci yorumlar arasında ciddi bir farklılık söz konusudur. Bu farklılık Roma hukukuna ilişkin genel literatüre yansıyan anlayışa bakıldığında daha da belirgin hale gelir. Zira bugün özel hukuk alanına dair herhangi bir çalışma; ayni hak, şahsi hak, mülkiyet, rehin, zilyetlik gibi Roma hukuku ile pek çok ortak kavramı içerir. Söz konusu kavramsal benzerlik ise hukukçuya Roma hukukunun belirli bir zamana bağlı olmayan her devre ve döneme uygulanması mümkün bir biçimsel değere sahip olduğunu düşündürür.⁴ Roma hukuku ile modern hukuk kavramları arasında benzerliğe odaklanan çalışmaların yoğunluğu, Roma hukuku çalışmalarında Weberci tarih okuması geleneğinin hâkim olması ile bağlantılıdır.

⁴ KOSCHAKER, Paul/AYİTER, Kudret, **Medeni Özel Hukuka Giriş Olarak Roma Özel Hukukunun Anahatları**, 1950 tarihli Önsöz, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İzmir, 1993.

İlk olarak yapılacak belirleme, Roma dönemi hukuki kavram ve kurumlarının modern hukuk biçimleriyle açık bir ilişkisinin mevcut olduğudur. Bu anlamda Roma, pek çok hukuk kavramının doğduğu yerdir.⁵ Ancak bu tespit iki farklı tarih analizinde, farklı biçimlerde değerlendirilir. Roma hukuku ile kapitalist hukuk sistemi arasındaki ilişkiselliğin kabulü; tarihin materyalist değerlendirilmesinde hukuki biçimlerin gelişim koşullarına dair bir analiz nesnesi iken, Weberci tarih anlayışında kapitalist toplumsal formasyonunun ezeli ve ebediliğini gösteren bir veri niteliğindedir. Bu belirleme daha gelişmiş bir açıklamayı gerekli kılıyor:

Roma hukuku öğretisinde Weberci tarih anlayışı; mülkiyet, miras, sorumluluk gibi hukuki kavram ve kurumların Roma'dan alınmış olmasını bir çeşit çelişkili değerlendirmeye tabi tutar. Mülkiyet kavramına ilişkin tartışmalar bu durumun iyi bir göstergesidir. Buna göre, klasik dönem Roma hukukunda mülkiyet kavramının kişiye bağlı, mutlak ve sınırsız nitelikte olduğu nitelemesinin 12. yüzyıl *Glassatorler* tarafından Roma hukuk kaynaklarının “yanlış” yorumlanması sonucu olduğu ifade edilmektedir.⁶ Söz konusu görüş Roma hukukunun –teorik olarak- tekrar canlandığı bu dönemde, mülkiyet kavramının hukukçular tarafından mutlak ve sınırsız bir hak olarak anlaşıldığını; böylece kavramın Roma hukukunda da modern burjuva hukukunda anlaşıldığı gibi var olduğu yanılması neden olduğunu aktarır.⁷ Bu “yanlış” yorum bunu ileri süren hukukçulara göre; mülkiyetin her toplumda ve her dönemde esnek bir kavram olarak değerlendirilmemesine ve kavramın değişip dönüştüğünün göz ardı edilmesine neden olmaktadır.⁸ Mülkiyet kavramının gelişen sosyo-ekonomik gelişmeler ile zaman içinde anlam kazanıp kaybetmesini vurgulaması açısından doğru bir

⁵ MARX, Karl/ ENGELS, Friedrich, **Alman ideolojisi**, (çev. T. Ok, O. Geridönmez), 1. Baskı, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2013, s. 32.

⁶ KARADENİZ, ÇELEBİCAN, Özcan, Çağdaş Mülkiyet Anlayışı Dolayısıyla Roma Mülkiyetinin Yeniden Değerlendirilmesi Zorunluluğu, **BATİDER**, 1986, Cilt: 13, Sayı: 3, s. 170 vd. Glassator döneminin 150 yıllık bir süreci kapsadığı ve bununla birlikte bu dönemin akademik nitelikte bir çalışmaya karşılık geldiği de akılda tutulmalıdır. VINOGRADOFF, **1997**, s. 54, 63.

⁷ Kapitalizmin gelişimiyle mutlak mülkiyet anlayışının paralel olduğu yaklaşımdan hareket eden bu tartışmalar bkz: KARADENİZ, ÇELEBİCAN, **1986**, s. 167-169. Burada ayrıca Wood'un, “mutlak” mülkiyet anlayışı ile kapitalizmi bir araya getirmenin, İngiltere örneği göz önüne alındığında açıkça görüleceği üzere, yanıltıcı olacağı uyarısı dikkate alınmalıdır. WOOD, E. M., **Yurttaşlardan Lordlara Eskiçağdan Ortaçağa Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi**, (çev. O. Köymen), 3. Basım, Yordam Kitap, İstanbul, 2017, s. 186, dp. 96.

⁸ KARADENİZ, ÇELEBİCAN, **1986**, s. 157-184.

değerlendirme olan bu görüş, her ne kadar farklı toplum yapılarına uygun olarak mülkiyet kavramının sınırlarının değiştiğini öne sürse de yine de bunu, mülkiyet kavramını ebedileştirmek amacından bağımsız bir biçimde yapamamaktadır. Zira bu değerlendirme, mülkiyetin kapsamı değişse de her toplumda bulunması gerektiği ön kabulü ile hareket etmektedir.⁹ Böylece ön kabulünü gerçekçi kılmak adına hukuki biçimin değiştiğini kabul eder. Ancak hukuki biçimlerin değişmesi asla sönümlenmesi veya yok olması yönünde olmayacağı için, kavramın esnetilmesi veya daralması “özünün” devam edecek olmasına feda edilebilecektir. Bu şekilde içerikten ayrı var olan biçim, tarih boyunca aynı olarak kalırken, içerik her toplumsal yapıya göre farklı nitelik kazanacaktır. Bununla birlikte tarihsel gelişimin doğrudan ele alınmadığı çalışmalarda, “yanlış” yorumlanan mülkiyet kavramının neden “yanlış” yorumlandığı ve bu yanlışlığın neden ticaret yollarının kesiştiği Bologna’da yapıldığı sorgulanmaz. Yine söz konusu “yanlış” yorumun, *dominium*(mülkiyet hakkı)- *imperium*(egemenlik) kavramları arasındaki çatışmaya¹⁰ sistematik bir cevap arayışının ürünü olup olmamasıyla ilişkisi de göz ardı edilir. Aksi halde, dönemin üretim ilişkilerine uygun düşen niteliklerin hukukçuların kişisel çalışmalarına bağlanması ve daha sonra da kapitalizmin gelişiminin, üretim ilişkileri ve üretici güçler arasındaki çelişki dışında rasyonalite, bürokrasi, Romanistler vb. gelişmeler ile açıklanması mümkün olmayacaktır. Böylece tarihsel gelişimi göz ardı etmeden hukuki gelişimi bağlamsal bir temelde açıklamayı amaçlayan hukukçular bile, tarihin materyalist yorumundan imtina ettikçe; kapitalist ilkeleri Roma hukukunda da aynı biçimde bulan ve mülkiyet kavramının ebedi olduğunu kabul eden yaklaşımdan uzaklaşmamaktadır. Bunun olağan sonucu da 12. yüzyılda Roma kaynaklarının gündeme alınması ve Roma hukukuna olan ilginin artmasını, “birden bire¹¹” ortaya çıkan mistik bir durum olarak değerlendirilmesidir.

⁹ GÜRİZ, Adnan, **Teorik Açıdan Mülkiyet Sorunu**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969, s. 338; Aynı Yönde: KARADENİZ, ÇELEBİCAN, **1986**, s. 157-158.

¹⁰ Mülkiyet ve devlet karşılığına paralel olarak Roma toplumu *dominium* ve *imperium* kavramları arasında bir ayırım yapmış *dominium* tam ve kişiye özel mülkiyete karşılık gelirken, *imperium* kamusal egemenliğe, hükümlerlik hakkına karşılık gelir. Ayrıntılı aktarım için bkz: WOOD, **2017**, s. 192 vd.

¹¹ KARADENİZ, ÇELEBİCAN, Özcan, Hukuk Öğretimi Bakımından Roma Hukuku, **AÜHFD**, 1969, Cilt: 26 Sayı: 1, s. 330; CEYLAN Güneş Seldağ, Roma Hukukunun Günümüz Düzenlerine Etkisi,

Hukuki kavramların tarihsel olarak değiştiğini ifade eden, literatürde hâkim sayılabilecek bu görüşün ardından beklenebilecek yorum, hukuki biçimlerin toplumlar arasında miras olarak aktarılmasını kabul etmekle beraber, bu aktarımın “aynı”lık vurgusu ile değil; hukuki biçimlerin tahrip edilerek, yeniden anlamlandırılarak, kısmen bozularak da gerçekleşebileceğidir.¹² Böylece hukuki biçimler yönünden kalıtım ilişkisine sahip toplumların, farklı üretim ilişkileri çerçevesinde örgütlenebildiği değerlendirmesi de mantıksal karşılığını bulur. Ancak Weberci tarih anlayışı çerçevesinde bir yorum, böyle bir değerlendirmeyi materyalist ve alt yapı kurumlarına bağlı olduğu gerekçesi ile kabul etmeyecektir. Aksine tarihsel gelişime uygun olarak değişen ancak her zaman içindeki “özü” koruduğunu ifade ettiği kavramların varlığı, kapitalist toplumun ve onun işleyiş yasalarının ebedi olduğuna dair gerçekliğin karşılığı olarak değerlendirilir. Hâlbuki aynı mantıkla devam edilse dahi, Roma özel hukukunun modern burjuva toplumlarında “aynı” şekilde yaşamasına rağmen, Roma kamu hukukunun neden uygulanmadığının sorgulanması gerekir. Bu anlayış “kurumuş dallar” olarak aktardığı çeşitli hukuki biçimlerin (kölelik, stipulatio, kadınların vesayeti gibi) “kesildiğini” gözlemlerken¹³, modern toplumlarla aynı gelişmişlik seviyesine sahip kabul ettiği Roma toplumunun kamu hukukuna ilişkin kurallarının neden

Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2004, Sayı:8, No. 1-2, s. 81. Aynı şekilde bu görüş Roma hukukunun 12. yüzyılda yeniden canlanmasını, bu dönemde yeni keşfedilen Roma hukuk metinlerinin üniversitelerde okutulmaya başlamasıyla nedenselleştirir. Hâkim olan bu görüş Weber’in Roma hukuku kabulünü yeni bir hukuk *honoratioresinin* oluşmasıyla açıkladığı görüşleriyle bağlantılıdır. (WEBER, Max, **Hukuk Sosyolojisi**, Yarın Yayınları, İstanbul, 2014, s. 347) Ancak Roma hukukunun gelişimine ilişkin doğru bir değerlendirme Roma hukukunun hukukçuların ilgisine tekrar mazhar olmasını; ticaret yollarında bulunan şehirler boyunca, düzenli ve uzun mesafeli ticaretin gelişmesiyle ilişkilendirecektir.(TIGAR, Micheal E./ MADELEİNE, R. Levy, **Kapitalizmin Yükselişi ve Hukuk**, (çev. O. Karahanoğulları), 1. Baskı, Epos Yayınları, Ankara, 2016, s. 86-87.) Ancak bu belirleme de Roma hukukunun yeniden canlanmasıyla kapitalist gelişim arasında nedensel ve doğrudan bir ilişki kurmak anlamına gelmemelidir.

¹² Buna ilişkin olarak Roma hukuku çalışmalarında bulunan Vinogradoff’un değerlendirmesi bu mantıksal sonucu kısmen içerir. Buna göre: “Tarih asla kendisini tekrar etmese ve on beşinci yüzyıl Avrupa’sındaki ticaret ve endüstri koşulları, Roma İmparatorluğu’nda egemen olanlardan bayağı farklı olsa da, alışveriş ilişkilerine yönelik hukuksal yapılar kurmadaki engin bir deneyimin sonuçları Roma hukuku kitaplarından faydalanmada başarısız olmadı. Bu etki sözleşme hukukunda belirgindir.” VINOGRADOFF, 1997, s. 115-116

¹³ VILLEY, Michel, **Roma Hukuku Güncelliği**, (çev. B.Tahiroğlu), Der Yayınları, İstanbul, 2017, s. 145.

uygulanmadığını¹⁴ sormaz. Aynı anlayışa sahip olan hukukçu hukuki biçimlerin değiştirilerek, yeniden yorumlanarak, tahrip edilerek aktarıldığı bilgisine sahip olmadıkça kaynak hukuk sisteminin en iyi ihtimalle öneminin azaltıldığını, eskisi kadar değer görmediğini ifade ederken bunun sebebini Marksizme bağlamaktan çekinmez.¹⁵ Benzer eğilim hukukçuya, Roma hukukunun güncelliğine dair sorgulamada, “düşmanın” kim olduğunu da net bir biçimde gösterir. Villey’in ifadeleri ile:

“Günümüzde , artık devir değişmiş ve bu doktrin eski önemini kaybetmiştir. *(roma hukukunun öneminden bahsediyor)* Bunun sebepleri tahmin edilebilir: Latince’nin gerilemesi (Roma hukuku ciddi olarak ancak orijinal dilinde incelenebilir) , çağdaş fikri işgal eden tarihi maddecilik (yeni iktisadi alt yapının, tamamen yeni bir hukuk sanatı yaratacağı kanısına varılmıştır), teknik ilerleme (zira üç yüzyıldan beri fen bilimlerdeki gelişme olağan üstüdür ve bugün füzeler yapmayı biliyoruz, Artık Gaius ve Ulpianus’tan öğrenecek bir şeyimiz kalmamıştır)”¹⁶

Villey’in bu eleştirel değerlendirmeleri ile, tarihsel materyalizme açıkça cephe alması münferit bir tavır değildir. O da pek çok hukukçu gibi ekonomik ve toplumsal gerçeklikten ayrı, kendinden menkul bir hukuk olduğu varsayımından hareket etmektedir. Roma’nın güncelliğini adalet ilkeleri çerçevesinden tartışarak, Roma hukuk sistemi içinde kavram ve kurumların modern hukukla aynı olduğunu ortaya koyma amacıyla hareket eder. Ancak böyle bir değerlendirme hukuki kavram ve kurumların dönüştüğü, değiştiği ve yeniden ele alındığı durumları göz ardı etmeye yol açmaktadır. Zira Villey ve benzer yaklaşımı sergileyen hukukçular, Roma hukuku tarihi içinde rahip hukukçulardan itibaren yapılan merasimli hukuk uygulamalarının terk edildiğini, yeni yazılı formulaların oluşturulduğu dönemlere doğru bir değişimin yaşandığını ifade etmelerine rağmen¹⁷, bu değişimin hangi toplumsal gerçekliğe karşı geldiğini

¹⁴ KÜÇÜK, Eşref, 12. yüzyıl Rönesansı ve “yeniden doğan” Roma’yı Günümüze Bağlayan Son Halka: Pandekt Hukuku, **AÜHFD**, Cilt: 56, Sayı: 4, 2007, s. 117.

¹⁵ Bkz. VILLEY, **2017**, s. 149.

¹⁶ VILLEY, **2017**, s. 10.

¹⁷ VILLEY, **2017**, s. 30 vd.

değerlendirmemektedirler. Bunun nedeni, yaklaşımlarını Weber'in tarih anlayışı ile uyumlu ve tarihsel materyalizm ile doğrudan karşıtlık içinde konumlandıklarıdır.

Modern burjuva toplumlarında hukuki biçimlerin Roma'dan miras kalması, tarihi Weberci anlayışla değerlendiren pek çok Roma hukukçusunu hukuki biçimlerin sabit, kesin ve ebedi olduğu inancına götürür. Çünkü onlara göre bu kavramsal “aynılık” (mülkiyet, miras, vasiyetname veya borç, akit, vekalet, şirket gibi hukuk kavramlarının sürekliliği) Romalıların ne ifade biçimlerinin ne de metotlarının sona erdiğinin bir kanıtıdır.¹⁸ Bu durum Roma hukuku çalışmalarını hukuk sistemleri arasında ekonomik toplumsal gelişmeyi dikkate almadan,¹⁹ salt dogmatik hukukla sınırlandırılması sonucunu doğurur. Weber'in kendi çalışmalarında hukuki düşüncelerin kendilerini doğurmuş toplumlardan kopararak betimleyip karşılaştırması²⁰; Weber'i takip eden hukuk çalışmalarını da benzer biçimde, Roma hukuku ile mevzu hukuk kavram ve kurumlarını karşılaştırma ile sınırlamıştır.²¹ Bu çalışmalarda esas olan ise belirlenmiş çelişkilerin, içeriğin boşaltılması yoluyla, gizlenip gözden uzaklaştırılması nedeniyle hukuki biçimlerin ebedi ve sabit gibi algılanıyor oluşudur.²² Ancak hukuki biçimlerin değişmeyen, sabit ve ebedi olduğu yalnızca bir görüntüdür ve hukukun da evrim yasalarına tabi olduğu gerçeğinin göz ardı edilmesinin sonucudur.²³

Hukuk çalışmalarında mevcut genel yaklaşımlara dair belirlemelerin ardından bu yaklaşımın düşünsel evrenini oluşturan kişiye, yani Weber'e ve onun Roma hukukunu nasıl değerlendirdiğine dair açıklamalarına dönmek gerekir. Rasyonel kapitalizm veya modern kapitalizm olarak adlandırdığı kapitalizmin neden Avrupa'da geliştiği sorusuna

¹⁸ VILLEY, 2017, s. 11.

¹⁹ POLAY, Elemer, Sosyalist Ülkelerde Roma Hukuku, (çev. B. Erdoğan), **İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 7, 1971, s. 240.

²⁰ TIGAR / MADELEINE, 2016, s.304.

²¹ Alman Roma Hukukçusu Koschaker'in Türkiye'deki Roma hukuk çalışmalarındaki hakim rolü ile de ilişkili olan bu çalışmalara birkaç örnek: OĞUZ, Arzu, Roma ve Türk Hukukunda İnançlı İşlem ve Vekâlet Sözleşmelerinin Karşılaştırılması, **AÜHFD**, 1990, Cilt: 42, Sayı:1, s. 225-284. ; KÜÇÜKGÜNGÖR, Erkan, Roma ve Türk Hukukunda Muayyen Mal Vasiyeti, **AÜHFD**, 1996, Cilt: 45, Sayı:1, s. 505-531.

²² KARAHANOGULLARI, Onur, Diyalektik Hukuk Bilimi Notları, **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2015, Cilt: 5, Sayı: 2, s. 279.

²³ KARAHANOGULLARI, 2015, s. 279-280.

cevap ararken Weber, hukukun bu açıdan önemli bir rol oynadığını ileri sürer.²⁴ Weber'e göre Avrupa hukuku kapitalizmin kendisi tarafından belirlenmemektedir. Ekonomik faktör, hukukun belirlenmesinde hukukçulardan veya politik ihtiyaçlardan daha fazla belirleyen niteliğinde değildir.²⁵ Bu belirleme ile bağlantılı olarak Avrupa'da hukukun, kapitalizmin gelişiminde oynadığı role ilişkin bir araştırma da doğrudan Roma hukukunun niteliklerine bakmayı gerekli kılacaktır. Böylece Weber kapitalist ilkelerin kaynağı olarak gördüğü Roma'ya gidecek, bu ilkeleri bulmadan da Roma toplumu değerlendirmesini bitirmeyecektir. Bu değerlendirmede temel ilke ise rasyonalizmdir.

Weber'in Roma hukukunu ele alması da tıpkı toplumların tarihsel gelişimini değerlendirirken temel kavram olarak kullandığı, rasyonelleşme kavramı ile mümkün olur.²⁶ Weber'in tarihsel gelişim çizgisi, rasyonelleşmenin erken dönem Roma'dan başladığı, Roma İmparatorluğu ile çöktüğü; Ortaçağ'da yeniden keşfedilmeyle canlandığı ve Pandekt hukukçuları ile en yüksek seviyesine ulaştığı değerlendirilmesine dayanır.²⁷ Böylece toplumsal yapı ve hukukun değişmesi rasyonelleşme derecesine

²⁴ TRUBEK, David, Max Weber on Law and The Rise Of Capitalism, **Yale Law School Legal Scholarship Repository, Faculty Scholarship Series**, 1972, s.723; GIDDENS, Anthony, **Siyaset Sosyoloji ve Toplumsal Teori**, (çev. T. Birkan), 3. Basım, Metis Yayınları, İstanbul, 2008, s. 56.

²⁵ TRUBEK, 1972, s. 723-24.

²⁶ Rasyonaliteyi çeşitli yer ve zamanda var olarak değerlendiren Weber, tarihsel gelişmeyi rasyonelleşme eğilimine göre açıklar. Böylece modern burjuva toplumu onun için rasyonel kapitalist iken; Roma "köleler kapitalizmi/ antik kapitalizm" olarak adlandırılır. (WEBER, Max, **Ekonomi ve Toplum 1-2**, (çev. L. Boyacı), 1. Baskı, Yarın Yayınları, İstanbul, 2012) Her iki toplumsal formasyonun kapitalizm olarak adlandırılması, Weber'in kapitalizmi pazar ekonomisi dahilinde ticaret ve kâr elde etme ile açıklamasının sonucudur. (LOVE, John R., **Antiquity and Capitalism, Max Weber and the Sociological Foundations of Roman Civilization**, 1. Published, Routledge, Oxon, 1991, s. 36) Paralel olarak Collins'e göre Antik kapitalizm, modern kapitalizmin rasyonelliğini küçük bir derece de olsa içerir ve antikitede hakim emek biçimi kölelik olmasına rağmen bu durum kesinlikle kapitalizm dışı olarak görülmemelidir. Hatta *emeğin* kendisini alınıp satılan bir meta haline getirmesi bakımından, bu biçimin daha kapitalist olduğu bile söylenebilir. (COLLINS, Randall, **Max Weber Bir Kılavuz**, (çev. T. Banguoğlu), 1. Basım, Phoenix Yayınları, Ankara, 2017, s. 144.)

²⁷ KAIUS, Tuori, Weber and Ideal of Roman Law, (ed. A. Lewis/ M. Lobban), **Law and History: Current Legal Issues**, 2003, vol. 6, yayımlanma tarihi: 2004. Bu değerlendirme, Roma'da kapitalizmin kökenlerinin olduğu ve feodalizmin kapitalist gelişme açısından bir boşluk anlamındaki tarih okumasının bir türevidir. Söz konusu değerlendirme, klasik eskiçağlar ile feodal toplum arasında "derin bir kırılma" olduğu, bu kırılmanın "rasyonalizmin ve ticari toplumun kaçınılmaz zaferini geciktirdiğini" ileri sürer. Bu alandaki yoğun tartışmaları izlemek için bkz: WOOD, 2017, s. 175 vd.; BLACKLEDGE, Paul, **Marksist Tarih Kuramı Üzerine**, (çev. Ş.Alpagut), 1. Basım, Yordam Kitap, İstanbul, 2017, s. 158-230. Benzer biçimde hukukçu da Roma hukukunun feodalizmde tamamen yok olduğu ancak 12. yy'da yeniden keşfedildiği gibi bir yorumla Weber'e katılırlar. Bu görüşün Türkçe literatürde bir temsili için: TAHİROĞLU, Bülent/ ERDOĞMUŞ, Belgin, **Roma Hukuku Dersleri: Tarihi Giriş, Hukuk Tarihi, Genel Kavramlar, Usul Hukuku**, Der Yayınları, İstanbul, 2014, s. 97.

bağlı olduğundan, rasyonalizasyonun yüksek olduğu Roma toplumu ile Pandekt hukukçuları sayesinde rasyonalizasyonun en yüksek seviyesindeki 19. yüzyıl modern burjuva toplumu arasında da bir fark görmemek normal olacaktır.

Analitik bir kavram olarak ele alınan kapitalizm, Weber'in düşüncesinde, antik Babil'e kadar birçok ekonomik üretimin niteliği olabilir.²⁸ Bu itibarla Weber için kapitalizm "Çin'de, Hint'te, Babil'de, Antik çağda, Ortaçağda da var olmuş"²⁹ belirli zamana özgü bir üretim modeli değildir ve ezeldir. Bu değerlendirmenin olağan sonucu ve aynı zamanda meşrulaştırıcı örneği ise Roma hukukundan miras kalan hukuki biçimlerdir. Modern hukuk kavramlarının Roma hukuku ile ilişkisinin Marksist ve Weberci tarih anlayışında farklı değerlendirilmesi, tarihin materyalist okumasının aksine, Weberci okumanın Roma hukuku kavramları ile modern burjuva hukuku kavramlarının aynılığına dikkat çekmesi ile bağlantılıdır. Çünkü bu aynı olma hali Roma toplumsal yapısının da kapitalist olduğu ifadesini destekler. Bu durum Weber'in şu ifadesinde de açıkça görülür:

"Roma hukukundan çıkan sistematizasyonun modern biçiminin hareket noktasını, toplumsal eylemlerin analizi kadar, hukuki önermelerin anlamının mantıksal analizi oluşturur."³⁰

Weber bu ifadesi ile, modern sistematizasyon seviyeleri yönünden toplumsal örgütlenme biçimleri arasında benzerlik kurarak, kapitalizmin ortaya çıkışı için Roma hukuk sisteminin elverişli bir zemin sunduğunu ortaya koyar. Bu, tarihsel analizin üretim biçimi ekseninden yapılmasının reddinin bir sonucudur ki, "tarihsel materyalizmi ampirik olarak çürüttüğünü" ifade eden Weber için olağan bir değerlendirmedir.³¹

Weber'in kapitalizmin analizinde temel aldığı değerlendirme, kapitalist toplumsal formasyonun kavramlarını diğer toplumsal formasyonlar için de kullanma eğilimini

²⁸ COLLINS, 2017, s. 118.

²⁹ WEBER, Max, **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, (çev. M. Köktürk), 3. Baskı, Bilgesu Yayınevi, Ankara, 2017, s. 23.

³⁰ Çeviri yazara ait. WEBER, Max, **Economy and Society**, 1978, açık erişim: <https://archive.org/details/MaxWeberEconomyAndSociety/page/n987>, s. 656. WEBER, 2012, s. 28.

³¹ Weber'in, Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu eseriyle tarihsel materyalizmi çürüttüğü kabulünü ileri süren: GIDDENS, 2008, s. 73.

taşıyacaktır. Ayrıca Weberci tarih anlayışı kapsamında tarihsel materyalizmin reddi, kapitalizmin varlığını da önvarsaymaktadır.³² Bir diğer deyişle Weber için kapitalizm, Avrupa’da gelişen piyasa mekanizmasının biçimi olarak Roma’da ve hatta antik Babil’de dahi var olan bir sistemdir. Bu nedenle Weber’in tarihsel materyalizme karşı sunduğu tarihsel sosyolojisinin merkezinde, bütün tarihi modern kapitalist ekonominin prizmasından geçiren bir kavramsal çerçeve vardır.³³ Wood’un değerlendirmesi, Weber’in Marx ile farkını ortaya koyması açısından önemlidir:

“Kapitalizmden çıkartılan kavramlar diğer toplumsal biçimler için de kullanılır ve sonunda, incelenen toplum biçiminin de kapitalizmin de kendilerine has özellikleri bastırılmış olur. Marx, bu kavramları, kendilerine karşı çevirerek amacına ulaşır. Bunun sonucunda belirli uygulamalar evrenselleştirilemez; kapitalizm öncesi toplumsal biçimlerdeki iktisadi faaliyetler, kapitalizmin basit ya da tam gelişkin olmayan hali olarak görülmez; tam tersine farklılıkların üstünde durularak, daha önce görülmeyen, özgün bir toplumsal biçim olan kapitalizmin, daha önceki biçimlerin olgunlaşması olarak değil, bir dönüşüm olarak nasıl oluşturduğu incelenir.”³⁴

Buradaki değerlendirmenin aksine, Marx’ın Grundrisse’de ifade ettiklerinin³⁵ merkeze alınması sonucunda, özellikle kapitalizmin ilk biçimlerinin, Roma’da geliştiği

³² Kapitalist üretim ilişkilerine özgü bir takım niteliklerin az ya da çok başka bir toplumsal formasyonda da gözlemlenmesi, kapitalizmin pusuya yatmış biçimde bütün halinde var olduğu ve bu toplumsal formasyonda egemen olmayı beklediği gibi bir düşünce bazı Marksistlerce de kabul edilmiştir. Buna ilişkin bir değerlendirme için bkz: WOOD, Ellen M., **Kapitalizm Demokrasiye Karşı Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması**, (çev. Ş. Artan), 2. Basım, Yordam Kitap, İstanbul, 2016, s. 73.

³³ WOOD, 2016, s. 184.

³⁴ WOOD, 2016, s. 181.

³⁵ “Roma hukukunda *servus*’un hukuki tanımı, o halde, mübadele yoluyla kendi hesabına bir şey edinmeyen kişidir. Demek ki bu hukuk, her ne kadar mübadelenin *kesinlikle* gelişmemiş olduğu bir toplum aşamasına tekabül ediyorsa da, yine de sınırlı bir çerçevede mübadele gelişmiş olduğu için hukuki kişiyi, yani tam deyimle mübadele içindeki bireyi belirleyen karakteristikleri tanımlayabilmiş ve böylece sanayi toplumunun hukukuna (ana hatlarıyla) ve özellikle de yükselen burjuva toplumunun Ortaçağ’a karşı öne sürmek zorunda olduğu hukuka öncülük etmiştir. Oysa bu hukukun gelişmesi, Roma toplumunun çözülme dönemine rastlar.” (MARX, Karl, **Grundrisse Ekonomi Politikin Eleştirisi İçin Ön Çalışma**, (çev. S. Nişanyan), Birikim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 237-238) Bu ve buna benzer ifadeler ön plana çıkarılarak, Marx ve Weber arasında tarihsel değerlendirmeleri ekseninde benzerlik kurulur. Ancak bu seçilmiş ifadeler dahi benzerlik kurmaya elverişli değildir. Zira burada da Marx’ın Roma hukukunun modern burjuva hukukuna öncülük

değerlendirmesinin Weber ve Marx'ta benzer olduğu ifade edilir.³⁶ Ancak bu görüşün Marx'ın bütünlüklü bir okuması yapıldığında pek de inandırıcılığı yoktur. Zira Marx da Engels de Roma hukukunun temel ilkelerine başvurmanın burjuvazinin yükselme dönemindeki önemine değinirken, tarihsel materyalizmin sağladığı şu değerlendirmeyi hatırlatırlar: Hukuk da din gibi bağımsız bir tarihe sahip değildir³⁷ ve her üretim biçimi kendi hukuksal ilişkilerini doğurur.³⁸

Bununla beraber yine Alman İdeolojisi'nde farklı toplumsal ilişkiler arasında çeşitli kavram ve kurumların miras kalmasının mümkün olduğu ifade edilir. Roma hukukunun kavramlarının modern burjuva hukuku için temel oluşturması da bu açıdan değerlendirilmelidir. Marx ve Engels'in keskin ifadeleri ile:

"Haklar ve yasaların miras alınması mümkündür. Ama bu durumda onlar artık *egemen* değil *nominaldir*. Antik Roma hukukunun ve İngiliz hukukunun tarihi bize bunun çarpıcı örneklerini sunuyor. Düşüncelerin, bu düşüncelerin temelini oluşturan bireylerden ve ampirik ilişkilerden koparılması yüzünden, filozoflar arasında nasıl bir saf düşünce teorisinin ve tarihinin ortaya çıkabildiğini daha önce gördük. Aynı şekilde burada yine hakkı gerçek temelinden koparıp böylece farklı çağlarda çeşitli değişikliklere uğrayan ve kendi yaratımlarına, yani yasalar içinde kendi bağımsız tarihine sahip olan bir egemenlik sürme iradesi elde edilebilir. Bu suretle siyasal tarih ile burjuva tarih, birbirini izleyen yasaların egemenliğinin ortaya konduğu bir tarih içinde ideolojik bir biçimde tasfiye olur."³⁹

Böylece Marx ve Engels Roma hukuk biçimlerinin modern hukuka miras kaldığını kabul etmekle beraber, bu biçimlerin farklı toplumsal formasyonda aynı anlamları içeren bir öze sahip gibi anlaşılması gerektiğini ifade ederler. Bu suretle tarihin materyalist değerlendirmesi, Roma hukuku ile modern hukuk arasındaki

ettiğini kabul ettiği, ancak bu durumun her iki toplum arasında kapitalist özgül biçimleri içermesi açısından aynılık anlamında değerlendirilemeyeceği açıktır.

³⁶ GIDDENS, Anthony, **Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori**, (çev. Ü. Tatlıcan), 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 200.

³⁷ MARX / ENGELS, **2013**, s. 66.

³⁸ MARX, **2011**, s. 243.

³⁹ MARX / ENGELS, **2013**, s. 283, vurgular yazara ait.

ilişkiselliği kabul eder; ancak bu ilişkiselliği bu iki toplumsal formasyonu eşitlemek ve böylece kapitalist kavram ve kurumları evrenselleştirme ve tarihsizleştirme yönüyle kullanmayı mümkün kılmaz. Bunun karşısında Weber'in, Roma hukukunu "site devletliğinden dünya egemenliğine yükselen bir siyasal yapının ürünü" ve bunu geç ortaçağ Pandekt ve kilise hukukçularının *usus modernus*'u olarak değerlendirmesi⁴⁰, Marx ile bir yakınlık kurulmasına engel teşkil ederken, siyasal bir yapının ürünü olarak vurgulanan hukuk kavramlarının, bütüncül bir değişime uğramadığı anlamına gelecektir. Bu anlamda Giddens, Milovonaviç ve diğer pek çok yazarda açığa çıkan, Roma'ya dair açıklamalar üzerinden Weber ile Marx arasında bir köprü kurmak oldukça zorlamadır. Zira Marx ve Weber'in çözümlenmeleri arasında belirli bir benzerlik olsa da en ufak bir dikkatli yaklaşım aralarındaki kayda değer farkları gösterecektir⁴¹ ki bu fark, Marx'ın üretim biçimi kavramının önemine bakılarak pekala bulunabilir.

Üretim biçimi üzerinden toplumların değerlendirilmesi kapitalizmin kendine özgü bir ekonomik biçim olduğunu ve kapitalizm öncesi toplumsal yapı içindeki "ticaret" ve "üretim" in kapitalist biçiminden farklı olduğunu ortaya koymayı sağlar. Kapitalist toplum biçiminin, aynı zamanda diğer toplumsal örgütlenme biçimlerine göre farklılığı, özel mülkiyet ile siyasi iktidar arasındaki ilişkinin erken dönemde özel mülkiyet lehine devredilmesi⁴² olduğundan, ortaya çıkan hukuki biçim de buna göre şekillenecektir. Buna paralel olarak Marx'ın tarih anlayışında üretim tarzı ve toplumun diğer kurum ve etkinlikleri arasındaki çok yönlü etkileşimin toplumsal ilişkilerin zorunlu bir parçası olması, Marksizm içindeki özsel bütünlüğü⁴³ oluştururken, tarihsel materyalizme yönelik Weberci kanattan gelecek eleştirilere karşı da savunma noktasını teşkil eder.

⁴⁰ WEBER, Max, **Sosyoloji Yazıları**, (çev. T. Parla), 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 153.

⁴¹ Jean Marie-Vincent'den akt: LÖWY, Micheal, **Demir Kafes**,(çev. N. Çetinkaya), 1. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018, s. 154.

⁴² WOOD, 2016, s. 54

⁴³ OLLMAN, Bertell, **Yabancılaşma**, (çev. A. Kars), Yordam Yayınları, İstanbul, 2012, s. 37.

II. SOSYALİST TOPLUMDA HUKUKİ BİÇİMLERİN DURUMU

Roma hukuk biçimlerinin kapitalist toplum içinde yer almasının açtığı tartışmayı, tarihin Weberci veya materyalist değerlendirmesi arasındaki ayrımla ele almak hem tarihsel materyalizme ilişkin bir savunma hem de sosyalist toplumlardaki hukuki biçimlere dair bir bakış açısı sunmak adına önemlidir. Bu açıdan Roma hukukunun ele alınışı üzerinden yapılan bu değerlendirme, bir durum tespiti olmanın yanı sıra yeni bir soruyu da gündeme getirir. Bu kapsamda, modern burjuva hukuku ve Roma hukuku arasında kurulan ilişkiselliğin biraz daha ileriye götürüldüğü ve bunun sosyalist bir toplumda hukuk kurumunun geleceğine yönelik yapılan tartışmalar için temel kabul edildiği duruma dikkat çekmek gerekir. Böylece kapitalist toplumun Roma'dan hukuki biçimleri miras aldığı ancak bunun aynı üretim ilişkilerine sahip toplumsal yapılar anlamına gelmediği tespitinin ardından; sosyalist toplumlardaki hukuk göz önüne alındığında, burjuva hukuk biçimlerini miras almanın mümkün olup olmadığı tartışması yürütülebilecektir. Buna ilişkin tartışmanın eksenini Sovyet dönemi hukuk tartışmalarına çekmekle beraber, yine de bunun bir üst soyutlama ile sosyalist toplumlara ilişkin teorik bir tartışma olduğu akıldan tutulmalıdır. Odaklanılan temel nokta sosyalist toplumun hukuk sistemine dair tartışmalardaki ana iki görüş⁴⁴ olan Sönümlenmecî Hukuk Kuramı ve Sosyalist Hukuk Okulu arasındaki kuramsal tartışmaların, hukuki biçimlerin miras kalması konusundaki muhtemel yaklaşımlarının sorgulanmasıdır.

Bu belirlemelerin ardından öncelikle Sönümlenmecî kuramın “sönümlenmeye” dair açıklamaları ile hukuki biçimlerin aktarılması arasında ilişki kurmak gerekir. Kuram, devrimden sonra 1930'lara kadar baskın hukuk teorisiydi ve destekçileri Goikhbarg, Krylenko, Stuchka ve Pashukanis'di.⁴⁵ Ancak Pashukanis dışındaki devrimin erken dönem hukukçularının Marx ve Engels'in tüm yazılarına hâkim olmadıkları gibi burjuva hukuk kuramcılarında da fazla etkilendikleri ileri

⁴⁴ HAZARD, John N., Marksizm ve Hukuk Tarihsel Deney: Ekim Devrimi Sonrası Sovyet Hukuk Kuramının Oluşumu, (çev. O. Karahanoğulları), **Praksis Dergi**, Sayı: 10, 2003, s. 281 vd.

⁴⁵ GUINS, George C., **Soviet Law and Soviet Society**, Martinus Nijhoff Press, The Hague, 1954, s. 47.

sürülmektedir.⁴⁶ Aralarında özgün ve etkili bir kuramcı olarak dikkate değer olan Pashukanis, kendi kuramını Meta Mübadelesi Okulu altında, sosyalist bir toplumda sosyalist içerikli bir hukuk yaratmaya çabalamamak gerektiğini, zira hukukun mübadele ilişkilerinin bir görünümü olduğu ve mübadele ilişkileri sönümlendikçe hukukun da sönümleneceği fikri üzerine kurmuştur. Sönümlenmeci kuram, Marx'ın kapitalist toplum analizinde olduğu gibi, burjuva hukukçuları tarafından geliştirilen kavram, genelleme ve soyutlamalarından yararlanarak, bunların gerçek anlamlarının sergilenmesi ve hukuki biçimin tarihsel koşullarının ortaya konulması gerektiğini temel almaktadır. Kurama göre meta mübadelesi hem hukukun kökenini oluşturur hem de ona biçimini verir. Buna bağlı olarak sosyalist üretim ilişkileri yeni bir sosyalist içerikli hukuk yaratmayacak; tam aksine sosyalist üretim ilişkileri içerisinde hukuk, sönümlenmek üzere olsa da burjuva nitelikte olacaktır.⁴⁷

Sönümlenmeci kuram hukukun varlığını sınıflı toplumların varlığına dayandırarak, sınıflı toplumların ortadan kalması ile hukukun da varlık nedeninin ortadan kalkacağını ileri sürer.⁴⁸ Sosyalist Hukuk Okulu ile Sönümlenmeci Hukuk Kuramı arasındaki keskin ayrım da bu noktada başlamaktadır. Sosyalist Hukuk Okulu, 1930'dan sonra Sovyetlere hâkim doktrin olarak, sönümlenmeci kuramın öğretilerinin reddine ve sosyalist içerikli yeni bir hukuk yaratmak gerektiği fikrine dayanmaktadır. Zira sosyalist toplum ve kapitalist toplum arasındaki ayrımın, bu iki toplumda biçimlenen hukuku da tamamen farklı kılacağı ifade edilir. Aynı zamanda bu yaklaşım sosyalist toplumdaki yeni hukuk inşasını, sosyalist hukukun burjuva hukukundan daha üstün olduğunu göstermek ve sosyalist hukuku burjuva hukuk karşısında korumak olarak da değerlendirmiştir.⁴⁹ Böylece sosyalist bir yeni hukuk inşası, dolaylı olarak,

⁴⁶ JAWORSKYJ, Michael, **Soviet Political Thought: An Anthology**, The Johns Hopkins Press, Baltimore, 1967, s. 47-48. Aksi görüş için bkz: HEAD, Micheal, **Evgeny Pashukanis A Critical Reappraisal**, Routledge-Cavendish, Oxfordshire, 2008, s. 113.

⁴⁷ KARAHANOĞULLARI, Onur, Ekim Devriminde Hukuksal Kuruluş, **Mountly Review**, Kasım 2017/4, s. 154.

⁴⁸ USLU, Ateş, Sovyet Hukuk Doktrininde Uluslararası Hukuk Teorileri, içinde, **Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi**, (ed. T. Yelkenci), 1. Baskı, Notabene, Ankara, 2013, s. 201,202.

⁴⁹ QUIGLEY, John, Socialist Law and the Civil Law Tradition, **The American Journal of Comparative Law**, Vol. 37, No.4, Autumn, 1989, s. 796,797.

burjuva hukuk biçimlerinin sosyalist topluma miras kalmasının mümkün olmayacağını ileri sürer.

Sosyalist bir hukuk sistemi inşasının Sönümlenmecî Kuram tarafından en iyi ihtimalle gereksiz olacağını belirtilmesi; modern burjuva hukuk sistemlerinde mevcut hukuki biçimlerin bir kısmının, sosyalist toplum içinde yer alacağı anlamını taşır. Ancak bu belirlemenin açıklığa kavuşturulması gerekmektedir: Hukuki biçimler nezdinde gerçekleşen devamlılık aynı hukuki sistemler anlamında değil, ancak yeni toplumsal yapı ve ilişkilere uyumlu olarak değişen, bozulan ve dönüşen hukuki kavramlar ve kurumlar aracılığıyla. Burjuva devrimi içinde bu kavramların değişmesi ve dönüşmesi kapitalist topluma uygun biçimde gerçekleştiğine göre; sosyalizmde de sosyalist toplumun kullanımına uygun biçimde değişen, bozulan, yeniden anlam kazanan ve yok olan kavram ve kurumlar olacaktır. Sosyalist bir hukuk inşası ise hukuki biçimlerin miras kalabileceğini reddederek önceki toplumun hukuki biçimlerinin sosyalist toplumla uyuşmaması sorununu, yeni hukuki biçimler yaratarak çözme yoluna gider. Ancak bu yol sosyalist hukuk yaratma çabalarını, hukuki biçimin ölümsüzlüğünü ilan ettiği ve hukuki biçimin, gelişimine izin verilen tarihsel koşullardan soyutlanmış ve sürekli yenilenme yeteneğine sahip kıldığı yönünde eleştiriye⁵⁰ açık bırakır. Zira yalnızca burjuva toplumu tüm sosyal ilişkileri hukuki biçimlerle açıklar⁵¹ ve böylece sürekli yeni hukuki biçimlerin yaratılmasını mümkün kılar.

Bununla beraber Meta Mübadelesi Okulu da pek çok eleştiriye açık yanlarına rağmen⁵², hukuku yaşayan bir olgu olarak üretim ilişkileri ve meta mübadelesi süreçleriyle bağlantılandırarak değerlendirdiğinden,⁵³ Roma hukukunun modern burjuva hukuku ile ilişkiselliğini sosyalist toplum tartışmalarına taşımaya elverişli kılar. Zira

⁵⁰ PASHUKANIS, Evgeny, **Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm**, (çev. O. Karahanoğulları), 2. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 56.

⁵¹ KOEN, R., In Defence of Pashukanism, **PER/PELJ**, Vol.14, No.4, 2011, s.145.

⁵² Pashukanis'in Meta Mübadelesi Kuramı gerek çağdaş hukukçular gerekse de kendisinden sonra gelen pek çok kişi tarafından eleştirilmiştir. Bu eleştiriler kuramının soyut olması, meta mübadelesinin öncel kılınmasının varsayımsal kalması, hukuk anlayışının mübadele ile sınırlanmasıyla tek taraflı bir hukuk anlayışına sahip olması gibi başlıklar altında ele alınabilir. Söz konusu eleştirilere dair açıklama için bkz: WARRINGTON Ronnie, Paşukanis ve Meta Biçimi Teorisi, içinde, **Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi**, (ed. T. Yelkenci), 1. Baskı, Nota Bene, Ankara, 2013, s. 113-145.

⁵³ AKMAN, Şefik Taylan, **Hukuk ve Politika İlişkisi**, 1. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara, 2016, s. 267.

Pashukanis, burjuva toplumundan devralınan hukuki biçimlerin eleştirilerek, bozularak, yıpratılarak kullanılmasını ve bu şekilde aşılacağını ön görmüştür.⁵⁴ Pashukanis'in bu belirlemesi Sosyalist Hukuk Okulu ile çatışma konularından en önemlilerinden biri anlamına gelir. Hukuki biçimlerin sosyalist topluma aktarılmasının her iki hukuk okulu nezdinde farkı, özellikle Miras Hukuku'na ilişkin gelişmeler göz önüne alındığında açıktır. Buna göre Sovyet devriminin ilk yıllarında özel mülkiyet gibi miras kurumu da devrimin ilkeleri ile bağdaşmadığı gerekçesiyle reddedilmiş, vasiyetname yoluyla miras edinme terk edilmiş ve yalnızca çalışan kitleler için belirli bir miktar ile sınırlı olarak yasal mirasçılık var olmuştur. Sonrasında NEP dönemiyle birlikte miras kurumu tekrar düzenlenerek, yasal mirasçılık için geçerli olan miktar sınırlaması kalkmış ancak yasal mirasçılar çok yakın akrabalar ile sınırlandırılmıştır. Bu durum, Pashukanis'in ileri sürdüğü gibi, Roma'dan itibaren diğer toplumlara aktarılan hukuki biçimin sosyalist topluma da yıpratılarak aktarılması anlamına gelir. Sosyalist Hukuk Okulu ile çatışmayı oluşturan kısım ise, 1930 sonrası sosyalist içerikli hukuk oluşturulması gelişmelerine paralel olarak, miras kurumunun da yeniden üretilmesi sürecine ilişkindir. Buna göre 1930'lar itibariyle özel mülkiyet (*private ownership*) kavramı yerine, sosyalist topluma uygun olduğu gerekçesiyle, kişisel mülkiyet (*personal ownership*)⁵⁵ kavramı geliştirilmiş ve buna uygun olarak vasiyetname yoluyla mirasın da önü açılmıştır.⁵⁶ Böylece Sosyalist Hukuk Okulu temel doktrinlerine uygun olarak, kişisel mülkiyet anlayışına uygun yeni hukuk biçimi yaratmış ve miras kurumunu sosyalist içeriğe uygun olarak yeniden inşa etmiştir.

Sovyetlerdeki hukuksal kuruluşa ilişkin bu ayrı iki yaklaşımın ortaya koydukları, hukuki biçimlerin miras olarak aktarılması meselesindeki Weberci ve Marksist yorumlarla ilişkilendirildiğinde, bir başka tartışmayı da tekrar gündeme getirir. Buna göre Meta Mübadelesi Okulu'nun mübadele ilişkileri devam ettikçe burjuva nitelikte de

⁵⁴ KARAHANOĞULLARI, 2017, s. 156.

⁵⁵ Civil Code of the Russian Soviet Federated Socialist Republic: An English Translation, (çev. W.Gray, R. Stults), University of Michigan Law School, 1965, Article. 93.

⁵⁶ Burada özeti verilen Sovyet hukuku'nda miras kurumunun gelişimine dair daha detaylı açıklamalar için bkz. IOEFFE, Olympiad S., Soviet Law and Roman Law, **Boston University Law Review**, Vol.62, 1982, s. 710; KANTOROVITCH, Jacob, The Civil Code of Soviet Russia, **Yale Law Journal**, vol. 32, Issue 8, 1923, s. 784,785.

olsa, hukuki biçimlerin sosyalist toplumda da var olduğuna ilişkin yaklaşımı, Weberci tarih anlayışı ile Marksist tarih anlayışı arasında köprü kurmaya çalışan bir yorumda, hatalı bir biçimde, bu iki ayrı tarih analizinin benzerliklerine örnek olarak sunulmaktadır.⁵⁷ Böylece bu yorum Marx ve Weber'in tarih analizlerinin benzerliğini, kapitalist üretimin hem geleneksel toplumu yıktığı hem de ortaya yeni biçimler, yapılar ve imkânlar çıkardığı tespitin her ikisinde ortak oluşuna dayandırmasının⁵⁸ yanı sıra; Meta Mübadelesi Okulunun hukuki biçimlerin farklı toplumlar arasında aktarıldığı görüşünü de bu benzerliğe ek bir dayanak olarak sunar.

Weberci ve Marksist tarih anlayışı arasında benzerlik kurulması, Weber'in "ekonomik ilişkiler radikal dönüşümlere maruz kalırken, belirli koşullar altında hukuki düzen değişmeden kalabilir" ifadesi ile Pashukanis'in sosyalist toplumda burjuva hukuk biçimlerinin olabileceği görüşünü paralel görmenin sonucudur.⁵⁹ Aynı şekilde, bu görüşlerin eşitlenmesi Pashukanis'in de hukuku toplumdaki ayrı ve kendinden menkul bir varlık olarak değerlendirdiği anlamına gelecektir. Bu yanlış değerlendirme Pashukanis'in görüşlerini, biçim ve içeriği ayrı ele alarak⁶⁰, içeriğin değişmesine rağmen biçimin mutlak aynı kalacağı şeklinde hatalı bir yoruma tabi tutmanın gereğidir. Hâlbuki burjuva hukuk biçimlerinin sosyalist toplumda devam edeceği görüşü, Renner'in "içerikleri toplumsal koşullara göre değişse de hukuk kurallarının değişmeden kalacağı" değerlendirmesine dahi izin vermemektedir.⁶¹ Bu durumda bile hukuk kuralları aynı kalmaya devam etmeyip, bulunduğu toplumsal ilişkiye uygun

⁵⁷ Bkz: MILOVANOVIC, Dragan, **Weberian and Marxian Analysis of Law: Development and Functions of Law in a Capitalist Mode of Production**, Ashgate, Burlington, 2002.

⁵⁸ MILAVONOVIC, 2002, s. 198.

⁵⁹ MILOVANOVIC, 2002, s. 52.

⁶⁰ Burada bu eleştirilerin haklılık payı olduğunu ancak eleştirinin odağındaki kişinin yanlış olduğunu ifade etmek gerekir. Zira Ekim devrimini izleyen ilk yıllarda Sönümlenmecî Kurama katkı sağlayan kimi hukukçular biçim ve içeriği ayrı ele alarak, hukukun dönüşüm evresinde burjuva hukukunun yalnızca biçimsel olarak varlığını sürdürdüğünü ancak içeriğin değiştiğini ileri sürdüler. Bu görüş için bkz: I. PODVOLOTSKIĬ, *The Withering Away of Law*, içinde, **Soviet Political Thought: An Anthology**, (ed. M. Jaworskyj), The Johns Hopkins Press Baltimore, 1967, s. 115. Ancak bu görüşü Pashukanis'e atfetmek doğru değildir. İleride değinileceği gibi Pashukanis biçim ve içeriğin birlikteliğini, hukukun boş bir kalıp olarak değerlendirilemeyeceğini defalarca vurgulamıştır. PASHUKANIS, Evgeny, *Lenin ve Hukuksal Sorunlar*, (çev. O. Karahanoğulları), içinde, Karahanoğulları Onur, **Marksizm ve Hukuk**, Ek 2, 1. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul, 2018, s. 315.

⁶¹ Renner'dan akt: TIGAR / MADELEINE, 2016, s. 309.

olduğu ölçüde değişir, dönüşür, yeniden yorumlanır, tahrip edilir ve hatta yok edilir. Sosyalist devrim sonrası gerçekleştirilen hukuki düzenlemelerdeki mülkiyet kavramına ilişkin değişiklikler bunun bir örneğidir. Öyle ki, Roma hukuku kaynaklı sahip olma, kullanma, yararlanma ve yok etme yetkilerini içeren; kapitalizmin gelişmesiyle birlikte burjuva hukuk sistemlerine de bu biçimde aktarılan mülkiyet kavramı, Sovyetlerde “devlet mülkiyeti” anlayışı ile dönüşüme uğramıştır. Böylece mülkiyet hakkının içinde yer alan tüm yetkiler 1922 Sovyet Medeni Kanunu’na tanınmasına rağmen, hakkın kullanımında “sosyal ve ekonomik amaçlar” yönünden ve tüm yetkilerin aynı elde toplanmasını engelleyici ek hükümlerle sınırlamalar getirilmiş⁶², kavram tahrip edilerek sosyalist topluma aktarılmıştır.

Yine de hukuki biçimlerin miras alınması hususu, toplumlar arasında aktarılan kavram ve kurumların içerikten ayrı olarak yalnızca biçimsel bir aktarım olarak algılanıp, biçim ve içeriğin ayrı değerlendirildiği eleştirisine açıktır. Bu açıdan özellikle Pashukanis’e yöneltilen biçim ve içeriği ayrı tuttuğu eleştirilerine tekrar dönmek gerekir. Zira Meta Mübadelesi Okulu’nun görüşlerinin biraz daha ileri götürülüp, bu çalışmanın eksenini ile birleştirilmesi nedeniyle de söz konusu eleştirilere karşı bir belirlemeyi ortaya koymak gerekmektedir. Eleştirilerin dayanak noktası, Pashukanis’in biçim ile içerik arasında ayırım yapması neticesinde burjuva hukuk kavram ve terminolojisinin kullandığını, böylece Sovyet hukuku ile burjuva hukuku arasında bir ayırım gözetmemeye yol açtığı belirlemesidir.⁶³ Ancak bu eleştirinin Pashukanis’e yönelmesinin bir karşılığının olmadığını ifade etmek mümkündür. Zira biçimi içerikten ayrı olarak görmeyen Pashukanis için hukuki biçim, sosyal ilişkilerin özgül bir ifadesidir⁶⁴ ve hukuk yeni sınıf içeriği ile doldurulabilecek boş bir kalıp değildir.⁶⁵

⁶² IOEFFE, **1982**, s. 715-719. 1922 Tarihli Medeni Kanun’da ortaya konulan bu yaklaşım, 1964 tarihli Medeni Kanun’da da benzer biçimde yer almıştır. 1964 tarihli Kanun metni, 1922 tarihli metinden farklı olarak sınırlama gerekçesini “sosyal ve ekonomik amaçlar” yerine “komünizme ulaşma sürecindeki sosyalist toplumun amaçları” ifadesiyle oluşturmuştur. (IOEFFE, **1982**, s. 716.) Ayrıca bkz: Civil Code of the Russian Soviet Federated Socialist Republic: An English Translation, (çev. W.Gray, R. Stults), University of Michigan Law School, 1965.

⁶³ Pashukanis’e karşı Yudin’in eleştirisini bu düşünce oluşturur. Bkz: HAZARD, **2003**, s. 292.

⁶⁴ FINE, Bob, Law and Class, içinde, **Capitalism and Rule of Law: From Deviancy theory to Marxism**, (ed. B. Fine vd.), Hutchinson of London, 1979, s. 37.

⁶⁵ PASHUKANIS, **2018**, s. 315.

Bununla birlikte burjuva hukuk biçimlerinin kullanımına dair eleştiriler, Marx'ın burjuva ekonomi politik yaklaşımındaki kategorilerinin, onları yeniden üretmek ya da reddetmek için değil; onları eleştirip aşmak için ele alması⁶⁶ ile düşünüldüğünde de ikna edici olmayacaktır. Marx'ın kullandığı bu yöntemin, hukuki biçimler için neden geçerli olmayacağını bir açıklaması yoktur.

Özetle, hukuki kavramların mantığını meta üretimine bağlı toplumsal ilişkilerin mantığı ile açıklayarak ve yasanın kökeninin tahakküm, boyun eğme veya yalın güçte değil de burada bulunduğu söylendiğinde⁶⁷; toplumsal ilişkilerin mantığı değişikçe hukukun da değiştiği, dönüştüğü kabul edilir. Ancak bu değişim kendinden menkul, tarihsiz hukuki biçimlere karşılık değildir. İlk bölümde yer alan tartışmalarla da bağını kurarak, hukuki biçimlerin bugüne kadar toplumlar tarafından miras alındığı ve bu miras ilişkisinin de bu toplumsal formasyonları eşitlemediği belirlemesi karşısında, sosyalist toplumda hukuki biçimler de Roma hukuku ile ilişkili olacaktır. Ancak bu ilişki sosyalist özel hukukun Roma hukukundan yalnızca (borçlar hukuku gibi) bir takım kuralları aldığını, ancak esasları bakımından bu hukukun sosyalizmin doğasına yabancı bir hukuk olduğu⁶⁸ gibi bir değerlendirme anlamına gelmemektedir. Aksine kabul, esasında biçim ve içerik arasında bir ayrım olduğu ve ayrı değerlendirilmesi gerektiği görüşünün bir yansımasıdır ki, sosyalist hukuk inşası bu açıdan tam da bunu yapmaktadır. İçerik kadar hukuki biçimler de verili tarihsel koşullar altında sosyal ilişkilerin bir görünüm biçimi olarak ortaya çıkmaktadır.⁶⁹ Bu bağlamda burjuva hukuk sisteminden miras kalan hukuki biçimlerin, sosyalist toplumda farklı toplumsal ilişkilerin görünümüne karşılık gelmesi mantıksal bir sonuçtur. Daha net bir ifade ile kapitalist hukuki biçimler Roma hukukundan miras kalmışsa ve bu durum Roma toplumu ile kapitalist toplumun aynı nitelikte olduğu anlamına gelmiyorsa, o zaman, sosyalist toplumda burjuva hukuki biçimlerin kullanılmasının, yeni bir sosyalist hukuk

⁶⁶ WOOD, 2016, s. 39.

⁶⁷ BEIRNE, Piers/ SHARLET, Robert, Paşukanis ve Sosyalist Yasallık, içinde, **Markсист Devlet ve Hukuk Teorisi**, (ed. T. Yelkenci), 1. Baskı, Notabene, Ankara, 2013, s. 151.

⁶⁸ POLAY, 1971, s. 231.

⁶⁹ FINE, 1979, s. 44.

yaratmadan, sosyalist toplum ile kapitalist toplum arasındaki farkı bulanıklaştıracağına ilişkin endişenin geçerli bir kaynağı yoktur.

SONUÇ

Toplumsal ilişkilerin hukuk alanına sirayeti, hukuki biçimlerle ifade edilmesi ile mümkün olur. Bu anlamda toplumsal ilişkiler, hukuki biçimlere karakterini verirler. Bu durum toplumlar arasında hukuki biçimlerin aktarılamayacağı anlamına gelmemektedir. Bugünün deneyimi ile Roma hukuk sisteminden modern burjuva toplumuna aktarılan hukuki biçimler, bu iki farklı toplumsal formasyonu birbirine eşitlemediği gibi kapitalizmin ve hukukun ezeli ve ebedi olduğunun göstergesi de değildir. Hukuki biçimler, devlet gibi, sürekli bir biçimde ve eş zamanlı olarak için bir dönüşüm süreciyle sosyalist topluma da miras kalacaktır.⁷⁰ Ancak bu, ne kapitalist toplumla sosyalist toplumu eşitlemektedir ne de hukuku yeniden yaratarak sönmelenmesinin önünde engeldir.

Hukuki biçimler, içeriğinden ayrı olmadıkları için, toplumlar arasında aktarılırken kendi formunu sürekli koruduğu ve içeriğin de bulunduğu toplumun niteliklerini taşıdığı değerlendirmesini yapmak, tarihsel materyalist bir anlayış içinde mümkün değildir. Bu nedenle sosyalist toplumda hukuki biçimlerin miras alınması, sosyalist içeriğin burjuva hukuk biçimleri kalıbına oturtulması anlamına gelmemektedir. Roma hukukundan alınan hukuki biçimlerde olduğu gibi bu aktarım, biçim ve içerik için de aynı şekilde gerçekleşmektedir. Aksi halde hukuki kavramları sosyal ve politik ortamlarından kopararak öz değerleri varsayımı ile açıklamak söz konusu olacaktır.

Bu suretle sosyalist bir toplumda hukuki biçimler kısmen bozularak, yeniden anlamlandırılarak ve değiştirilerek devralınacaktır. Bunun sonucunda sosyalist toplumda burjuva hukuk biçimlerinin kullanılmasının, yeni bir sosyalist hukuk yaratmadan, sosyalist toplum ile kapitalist toplum arasındaki farkı bulanıklaştıracağına

⁷⁰ BEIRNE/ SHARLET, 2013, s. 178.

ilişkin endişe de ciddi bir nitelik taşımayacağı gibi tarihin materyalist kavrayışı ile de örtüşür gözükmez.

KAYNAKÇA

- AKMAN, Şefik Taylan, **Hukuk ve Politika İlişkisi**, 1. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara, 2016.
- BEIRNE, Piers/ SHARLET, Robert, Paşukanis ve Sosyalist Yasallık, içinde, **Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi**, (ed. T. Yelkenci), 1. Baskı, Notabene, Ankara, 2013.
- BLACKLEDGE, Paul, **Marksist Tarih Kuramı Üzerine**, (çev. Ş.Alpagut), 1. Basım, Yordam Kitap, İstanbul, 2017.
- CEYLAN, Güneş Seldağ, Roma Hukukunun Günümüz Düzenlerine Etkisi, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2004, Sayı:8, No. 1-2, s. 75-93.
- CHILDE, Gordon, **Tarihte neler oldu?**, (çev. A. Şenel, M. Tunçay), 5. Baskı, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2009.
- Civil Code of the Russian Soviet Federated Socialist Republic: An English Translation, (co. translator W.Gray, R. Stults), University of Michigan Law School, 1965.
- COLLINS, Randall, **Max Weber Bir Kılavuz**, (çev. T.Banguoğlu), 1. Basım, Phoenix Yayınları, Ankara, 2017.
- FINE, Bob, Law and Class, içinde, **Capitalism and Rule of Law: From Deviancy theory to Marxism**, (ed. B. Fine vd.), Hutchinson of London, 1979.
- GIDDENS, Anthony, **Siyaset Sosyoloji ve Toplumsal Teori**, (çev. T. Birkan), 3. Basım, Metis Yayınları, İstanbul, 2008.
- GIDDENS, Anthony, **Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori**, (çev. Ü. Tatlıcan), 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- GUİNS, George C., **Soviet Law and Soviet Society**, Martinus Nijhoff Press, The Hague, 1954.

- GÜRİZ, Adnan, **Teorik Açıdan Mülkiyet Sorunu**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969.
- HAZARD, John N., Marksizm ve Hukuk Tarihsel Deney: Ekim Devrimi Sonrası Sovyet Hukuk Kuramının Oluşumu, (çev. O. Karahanoğulları), **Praksis Dergi** Sayı: 10, 2003, s. 279-300.
- HEAD, Micheal, **Evgeny Pashukanis A Critical Reappraisal**, Routledge-Cavendish, Oxfordshire, 2008.
- I. PODVOLOTSKIİ, The Withering Away of Law, içinde, **Soviet Political Thought: An Anthology**,(ed. M. Jaworskyj), The Johns Hopkins Press Baltimore, 1967.
- IOEFFE, Olympiad S., Soviet Law and Roman Law, **Boston University Law Review**, Vol.62, 1982, s. 701-728.
- JAWORSKYJ, Michael, **Soviet Political Thought: An Anthology**, The Johns Hopkins Press, Baltimore, 1967.
- KAIUS, Tuori, Weber and Ideal of Roman Law, (ed. A. Lewis/ M. Lobban), **Law and History: Current Legal Issues**, 2003, vol.6,yayınlanma tarihi: 2004, s. 201-214.
- KANTOROVITCH, Jacob, The Civil Code of Soviet Russia, **Yale Law Journal**, vol. 32, Issue 8, 1923, s. 779-789.
- KARADENİZ, ÇELEBİCAN, Özcan, Çağdaş Mülkiyet Anlayışı Dolayısıyla Roma Mülkiyetinin Yeniden Değerlendirilmesi Zorunluluğu, **BATİDER**, 1986, Cilt:1, Sayı:3, s.157-184.
- KARADENİZ, ÇELEBİCAN, Özcan, Hukuk Öğretimi Bakımından Roma Hukuku, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 1969,Cilt: 26 Sayı: 1, s. 323-347.
- KARAHANOGULLARI, Onur, Diyalektik Hukuk Bilimi Notları, **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2015, Cilt: 5, Sayı: 2, s. 271-288.
- KARAHANOGULLARI, Onur, Ekim Devriminde Hukuksal Kuruluş, **Mountly Review**, Kasım 2017/4, s.143-157.

- KOEN, R., In Defence of Pashukanism, **PER/PELJ**, Vol.14, No.4, 2011, s. 104-169.
- KOSCHAKER, Paul/AYİTER, Kudret, **Medeni Özel Hukuka Giriş Olarak Roma Özel Hukukunun Anahatları**, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İzmir, 1993.
- KÜÇÜK, Eşref, 12. yüzyıl Rönesansı ve “yeniden doğan” Roma’yı Günümüze Bağlayan Son Halka: Pandekt Hukuku, **AÜHFD**, Cilt: 56, Sayı: 4, 2007, s. 111-122.
- KÜÇÜKGÜNGÖR, Erkan, Roma ve Türk Hukukunda Muayyen Mal Vasiyeti, **AÜHFD**, 1996, Cilt: 45, Sayı:1, s. 505-531.
- LOVE, John R., **Antiquity and Capitalism, Max Weber and the sociological foundations of Roman civilization**, 1. Published, Routledge, Oxon, 1991.
- LÖWY, Micheal, **Demir Kafes**,(çev. N. Çetinkaya), 1. Basım,Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018.
- MARX, Karl, **Ekonomi Politîğin Eleştirisine Katkı**, (çev. S. Belli), 7. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 2011.
- MARX, Karl, **Grundrisse Ekonomi Politîğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma**, (çev. S. Nişanyan), Birikim Yayınları, İstanbul, 2014.
- MARX, Karl/ ENGELS, Friedrich, **Alman ideolojisi**, (çev. T. Ok, O. Geridönmez), 1. Baskı, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2013.
- MILOVANOVIC, Dragan, **Weberian and Marxian Analysis of Law: Development and Functions of Law in a Capitalist Mode of Production**, Ashgate, Burlington, 2002.
- OĞUZ, Arzu, Roma ve Türk Hukukunda İnançlı İşlem ve Vekâlet Sözleşmelerinin Karşılaştırılması, **AÜHFD**,1990, Cilt: 42, Sayı:1, s. 225-284.
- OLLMAN, Bertell, **Yabancılaşma**, (çev. A. Kars), Yordam Yayınları, İstanbul, 2012.
- PASHUKANIS, Evgeny, **Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm**, (çev. O. Karahanoğulları), 2. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul, 2011.

- PASHUKANIS, Evgeny, Lenin ve Hukuksal Sorunlar, (çev. O. Karahanoğulları), içinde, Karahanoğulları Onur, **Marksizm ve Hukuk**, Ek 2, 1. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul, 2018.
- POLAY, Elemer, Sosyalist Ülkelerde Roma Hukuku, (çev. B. Erdoğan), **İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 7, 1971, s. 229-243.
- QUIGLEY, John, Socialist Law and the Civil Law Tradition, **The American Journal of Comparative Law**, Vol. 37, No.4 , Autumn, 1989, s. 781-808.
- TAHİROĞLU, Bülent/ ERDOĞMUŞ, Belgin, **Roma Hukuku Dersleri Tarihi Giriş Hukuk Tarihi Genel Kavramlar Usul Hukuku**, Der Yayınları, İstanbul, 2014.
- TIGAR, Micheal E./ MADELEİNE, R. Levy, **Kapitalizmin Yükselişi ve Hukuk**, (çev. O. Karahanoğulları), 1. Baskı, Epos Yayınları, Ankara, 2016.
- TRUBEK, David, Max Weber on Law and The Rise Of Capitalism, **Yale Law School Legal Scholarship Repository, Faculty Scholarship Series**, 1972, s. 720-753.
- USLU Ateş, Sovyet Hukuk Doktrininde Uluslararası Hukuk Teorileri, içinde, **Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi**, (ed. T. Yelkenci), 1. Baskı, Notabene, Ankara, 2013.
- VILLEY, Michel, **Roma Hukuku Güncelliği**, (çev. B.Tahiroğlu), Der Yayınları, İstanbul, 2017.
- VINOGRADOFF, Paul, **Ortaçağ Avrupasında Roma Hukuku**, (çev. F. Düzgören vd.), 1. Baskı, Göçebe Yayınları, İstanbul, 1997.
- WARRINGTON, Ronnie, Paşukanis ve Meta Biçimi Teorisi, içinde, **Marksist Devlet ve Hukuk Teorisi**, (ed. T. Yelkenci), 1. Baskı, Nota Bene, Ankara, 2013.
- WEBER, Max, **Ekonomi and Society**, 1978, açık erişim: <https://archive.org/details/MaxWeberEconomyAndSociety/page/n987>.
- WEBER, Max, **Ekonomi ve Toplum 1-2**, (çev. L. Boyacı), 1. Baskı, Yarı Yayınları, İstanbul, 2012.

WEBER, Max, **Hukuk Sosyolojisi**, (çev. L. Boyacı), Yarın Yayınları, İstanbul, 2014.

WEBER, Max, **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, (çev. M. Köktürk), 3. Baskı, Bilgesu Yayınevi, Ankara, 2017.

WEBER, Max, **Sosyoloji Yazıları**, (çev. T. Parla), 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

WOOD, Ellen M., **Kapitalizm Demokrasiye Karşı Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması**, (çev. Ş. Artan), 2. Basım, Yordam Kitap, İstanbul, 2016.

WOOD, Ellen M., **Yurttaşlardan Lordlara Eskiçağdan Ortaçağa Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi**, (çev. O. Köymen), 3. Basım, Yordam Kitap, İstanbul, 2017.